др Живко Андријашевић

ГОСПОДАР

Vukotić Media

ATLAS FONDACIJA

БЕОГРАД, 2018.

насловна
Краљ Никола,
Паја Јовановић, 1903.

др Живко Андријашевић

ГОСПОДАР

(Краљ Никола I Петровић Његош)

Vukotić Media
ATLAS FONDACIJA

ПРЕДГОВОР

О посљедњем владару династије Петровић-Његош, књазу и краљу Николи I, још није написана научна монографија. Разлог томе није у непостојању или недоступности довољног броја релевантних извора, већ највјероватније у мотивацији историчара да се посвете дуготрајном и захтијевном послу, какав је писање монографије о владару који је дуже од шест деценија на политичкој сцени. За вријеме владавине Николе I, четири пута се мијењао амбијент у коме је владао, исто толико пута је земља била у рату, а територија државе је троструко увећана. Од 1860. до 1878. године био је на челу међународно непризнате државе, која је умијешном националном политиком и ратом, дошла до званичног признања. Од 1878. до 1905. године, књаз Никола учвршћује систем апсолутистичке власти и лични култ, стварајући у том периоду и основе најуспјешније вјерске политике на Балкану. Послије 1905. године, Црна Гора постаје парламентарна монархија, а Никола I покушава да парламентарни живот усклади са апсолутистичким карактером своје власти. Од 1912. до 1916, Црна Гора је у рату, а од 1916. године краљ је у емиграцији, гдје је и умро (1921). Историчар који претендује да напише цјеловиту монографију о Николи I, мора обрадити све ове фазе и околности његове владавине, али и све стране његове владарске личности: вође националног покрета, ратника, апсолутистичког владара, државника и реформатора, изгнаника...

Први покушаји историографског приказа владавине књаза и краља Николе направљени су још за његовог живота, али је већина тих радова, будући да су настали с наглашеном политичко-идеолошком тенденцијом, пружала необјективну слику. Ипак, постоји неколико радова у којима су презентирана корисна и поуздана знања о епохи посљедњег владара

династије Петровић-Његош. Једна од пригодних публикација, "Педесет година на престолу Црне Горе", настала у част владарског јубијела Николе I Петровића Његоша, доноси систематизован и на званичним подацима заснован преглед његове владавине од 1860. до 1910. године. У публикацији "Педесет година на престолу Црне Горе", коју чини седам поглавља (Спољни односи, Војска, Црква, Просвјета, Државне финансије, Упоредни преглед државних прихода и расхода од 1903. до 1910, Унутрашње уређење), износе се званични статистички подаци и чињенице, које указују на политички, институционални и друштвени развој Црне Горе током пола вијека владавине књаза Николе. И поред уобичајених адорација у част слављеника, коме се неосновано приписује искључива заслуга за остварени напредак, ова публикација је богата ризница знања и чињеница о владавини књаза Николе. Наравно, само оних знања и чињеница које њега и његово доба приказују у најбољем свијетлу.

Вриједно историографско остварење о владавини књаза Николе представља четврти том књиге П. А. Ровинског "Црна Гора у прошлости и садашњости", који се односи на њен државни развој у другој половини XIX и прве деценије XX вијека. Ровински је исцрпно и систематизовано указао на државни развој Црне Горе у вријеме књаза Николе, посебно на развој просвјетних и вјерских институција, на промјене у друштвено-економској сфери, као и на обиљежја периода уставности и парламентаризма. Умјешно је користио све тадашње статистичке изворе, као и званичне податке о државном развоју Црне Горе који су објављивани у црногорској штампи. Ровински се није устручавао ни од критичког осврта на епоху књаза Николе, чинећи то с разлогом и, надасве, добрим утемељењем.

Тридесетих година XX вијека објављено је неколико историографских радова о владавини краља Николе. Михаило Зорић написао је рад о првим годинама владавине краља Николе, али је сазнајни и стручни карактер рада на ниском нивоу. Првим годинама владавине краља Николе бавио се и Душан Вуксан, на исти начин на који је писао о књазу Данилу. За свој рад Вуксан је користио документа из Државног архива

на Цетињу. Многи подаци о владавини књаза Николе налазе се и у књизи Владана Ђорђевића "Црна Гора и Аустрија 1814-1894", насталој на аустријској грађи. У књизи је примјетна ауторова необјективност и малициозност према књазу Николи.

Послије 1945. године настала је огромна литература о Црној Гори у вријеме књаза и краља Николе, на основу које се може направити и његов владарски портрет. Но, прије настанка ове литературе, Јагош Јовановић је написао опширан преглед историје Црне Горе од средњег вијека до 1918. године, у коме је највећи дио, око 150 страна, посветио владавини Николе I Петровића Његоша. Ако имамо у виду тадашња знања и литературу, као и тадашњи степен црногорске историогафије, можемо рећи да је Јовановић направио добар и садржајан преглед овог периода историје Црне Горе. Овај Јовановићев преглед остао је у употреби до наших дана, јер, нажалост, још нема публикације у којој је на 150 страна приказан цјелокупни период владавине краља Николе.

О владавини књаза и краља Николе, настале су, послије 1945. године, многе истраживачки утемељене монографије, чланци и прилози. За изучавање политичког дјеловања књаза Николе од 1860. до 1878. године, корисне су монографије Бранка Павићевића, Мила Вукчевића, Радомана Јовановића и Новака Ражнатовића. За разумијевање националне политике Црне Горе послије 1878. године и утицаја књаза и краља Николе на ову политику, могу да послуже монографије Ђорђија Пејовића и Ђорђија Никпрелевића. О друштвено-економским приликама у Црној Гори током владавине Николе I, поуздано и исцрпно свједоче књиге Мирчете Ђуровића, Жарка Булајића, Ђорђија Пејовића и Бранислава Маровића. О парламентарном животу у Црној Гори 1905-1914. године, исцрпно су писали Никола Шкеровић и Новица Ракочевић, али су обојица, а посебно Шкеровић, о том времену писали не само као историчари, већ и као присталице владареве опозиције. Раздобљу ратова од 1912. до 1918. године, дјеловању црногорске емигрантске владе од 1916. до 1921. године, као и нестанку црногорске независне државе, посвећено је неколико монографија. За потпуније спознаје о владавини и политичком

дјеловању књаза и краља Николе, као и за цјеловитији увид у друштвено-економске и политичке околности у којима је владао, корисно могу да послуже и бројни истраживачки чланци. На основу свих ових радова, настао је и синтетички преглед прошлости Црне Горе у вријеме књаза Николе, аутора Бранка Павићевића, који се у вишетомној едицији "Историја Црне Горе", окончава са 1878. годином.

Објављени су и бројни извори о времену и владавини Николе I Петровића Његоша, као и његови политички списи. У црногорским архивима налази се и око четири стотине необјављених писама књаза и краља Николе, као и већи број говора и телеграма из штампе, који су изостављени приликом публиковања његових Сабраних дјела. На основу истраживачких радова о спољној политици Црне Горе у вријеме Николе I, очито је да се и у иностраним архивима налази већи број његових необјављених писама.

На основу овог прегледа очито је да о краљу Николи I и његовој владавини постоји обимна историографска литература, али и да постоје разлози за нова истраживања и преиспитивања. Надасве, одавно постоји научна потреба да се напише монографија у којој ће на основу постојећих знања и извора, али и нових истраживања, у цијелости бити обрађена његова владавина и владарска личност. Таква монографија била би превасходно намијењена стручној јавности, и она би, поред исцрпне презентације нових и постојећих знања, те изношења нових тумачења и вредновања, садржала одговоре на неке проблематичне историографске приступе епохи краља Николе, а морала би разријешити и многе контраверзе које се вежу за његову личност и владавину.

Књига о краљу Николи која је пред читаоцем, није монографија у којој је у цијелости обрађена његова владавина и владарска личност, већ је ријеч о историографском дјелу у коме се даје преглед владавине посљедњег црногорског монарха и прави скица за портрет његове владарске личности. У књизи су наведене најважније чињенице, догађаји и тумачења, везани за његову владавину и личност, а указано је и на друштвене и политичке околности у којима је дјеловао.

НАСТАВЉАЧ ДРЖАВНЕ ТРАДИЦИЈЕ

Августа 1860. године, Никола Петровић Његош постао је владар Књажевине Црне Горе, којом је до тада владао његов стриц – књаз Данило I Петровић Његош (1851-1860). Када је ступио на пријесто, књаз Никола је био седми по реду владар ове династије Петровић Његош, која од краја XVII вијека управља Црном Гором. Земља чији је владар постао, имала је неуобичајен политички и државни развој. Као држава она се формирала у IX вијеку, под именом Дукља. Дукља је имала владаре из династије Војислављевића. Касније, умјесто назива "Дукља", устаљује се током XIII вијека административни назив "Зета", а од друге половине XIV вијека зетском државом владају црногорске династије Балшићи и Црнојевићи. На крају XV вијека, за простор зетске државе устаљује се ново име – Црна Гора.

Црна Гора је 1496. године освојена од Османског царства, а њен владар, Ђурађ Црнојевић напустио је земљу. Након његовог одласка, најутицајнија личност у Црној Гори постаће цетињски митрополит, који ће поред водеће вјерске, постепено добијати и политичку улогу. Према области духовне јурисдикције, он је био вјерски поглавар и за православце у Приморју, Скендерији, подгоричком крају, дијелу Херцеговине... Цетиње, мјесто његовог сједишта, односно сједишта митрополије, задржаће статус духовног средишта Црне Горе.

У овом времену, територију Црне Горе чини простор између Скадарског језера, доњег тока ријека Мораче и Зете, те планина: Будоша, Пустог лисца, Голог врха, Ловћена и Румије. Црној Гори су, такође, припали Побори, Брајићи, Маине и Грбаљ. Био је то простор од око 2.000 квадратних километара, на којем је живјело не мање од 15.000 људи. Већ тада она функционише као савез племена, која су имала и своје заједничке институције – Општи црногорски збор и Главарски збор, док су границе племенских области биле границе Црне Горе. Крајем XVII вијека, усталила се подјела на четири нахије (жупе): Катунску, Ријечку, Црмничку и Љешанску, а свака нахија дијелила се на племена.

Од почетка XVI вијека црногорска племена се повремено супротстављају османској власти, бранећи економске повластице које им је султанова држава дала, односно, бранећи се од претјераних намета које су обласни управитељи покушавали наплатити од њих. У пружању отпора Турцима, Црногорцима даје подршку Млетачка република, сусјед Црне Горе, која влада приморјем од Бара до Котора. Под утицајем Млетачке републике, црногорска племена учествовала су у ратовима које је она водила против Османског царства током XVI и XVII вијека. У XVI вијеку њихово учешће било је незнатно, да би у XVII вијеку, током трајања Кандијског и Морејског рата, њихово војничко ангажовање бивало све веће. Од почетка XVII вијека учестала су и сукобљавања Црногораца са османским властима, независно од сукоба између двије велике силе. Најчешћи узрок несугласица били су покушаји да се црногорским племенима наметну веће пореске обавезе од оних које им је одредила централна власт. Прекретницу у политичкој позицији Црне Горе доноси Морејски рат и околности које су након њега настале. Пораз од хришћанских сила, који је Османско царство доживјело, учинио је да подловћенска Црна Гора крај рата дочека слободна од османске власти. Од тада почиње процес учвршћивања и одбране независности Црне Горе од Османског царства, процес њене политичке еманципације и стварање основа за изградњу државе.

Посљедњих година Морејског рата црногорски Збор изабрао је за митрополита Данила Петровића Његоша (1697). Он се трудио да одржи слободу коју су Црногорци стекли у Морејском рату и да Црну Гору учини трајно независном од Османског царства. Митрополит Данило Петровић Његош постао је првих деценија XVIII вијека неспорни политички вођа црногорског друштва. Да би ојачао своју позицију, он је, 1719. године, одредио свог блиског рођака за насљедника на митрополитској столици, а тиме и за политичког и вјерског поглавара Црне Горе. Овом одлуком он је успоставио династичку власт породице Петровић-Његош. Уз незнатне дисконтинуитете током XVIII вијека, у Црној Гори се одржавала њихова династичка власт и политичко предводништво. Од 1697. до 1830. године смијенила су се четири митрополита из ове његушке породице: Данило (1697-1735), Сава (1735-1744, 1773-1781), Василије (1744-1766) и Петар I (1784-1830). Већ четрдесетих година XVIII вијека у "Цетињском љетопису" (збирци докумената и историографских списа који се чува у Цетињском манастиру) наводи се да митрополити управљају народом као црквени и свјетовни владари, а митрополит се назива – господарем Црне Горе. Митрополити Сава се у исто вријеме, у писму руској царици Јелисавети, титулише као "митрополит скендеријски и приморски и Црне Горе господар". Од средине XVIII вијека титулу "владар Црне Горе" користио је у преписци за европским монарсима и митрополит Василије.

Крајем XVIII вијека, када се на челу Црне Горе налазио митрополит Петар I Петровић Његош, скадарски везир Махмуд-паша Бушатлија покушао је да покори Црну Гору, али су га Црногорци поразили у бици на Крусима, 1796. године. Послије ове велике побједе, ни један управитељ околних пашалука, нити османска влада, нијесу више тражили од Црне Горе испуњавање било каквих обавеза према османској држави. Од тада су на Порти сматрали Црну Гору самосталном и одметнутом облашћу, која је, са становишта међународног права, дио Османског царства. Захваљујући побједи на Крусима дошло је и до територијалног проширења Црне Горе. Црногорској држави присаједињене су двије сусједне

племенске области – Бјелопавлићи и Пипери. Четврт вијека касније (1820), присаједињене су још двије племенске области – Ровца и Морача. На Цетињу су првих деценија XIX вијека сматрали да је Црна Гора слободна кнежевина, па је у пасошу, који је митрополитска канцеларија издала 1817. године, као њен званични назив наведено – "Principato di Montenegro".

Послије побједе на Крусима и проширења државне територије, главарска скупштина је донијела први законик и одлучила да се у Црној Гори установи институција врховне судске власти. Крајем октобра 1798. скупштина народних главара усвојила је одлуку о оснивању централног суда, односно Правитељства суда црногорског и брдског, у који је изабрано педесет главара из свих крајева Црне Горе. Био је то први орган надплеменске власти у Црној Гори. Истог дана када је установљен суд, усвојен је и "Законик општи црногорски и брдски".

Послије митрополита Петра I на чело Црне Горе долази његов синовац, Петар II Петровић Његош (1830-1851), пети по реду владар ове династије. На почетку владавине он је, захваљујући подршци руске владе, успио да формира Сенат, као врховну судско-административну институцију, и Гвардију као судско-репресивни огран власти. Држава којом је управљао митрополит Петар II имала је око 3.000 квадратних километара, а граничила се према једном опису из његовог доба – "од сјевера и запада с Херцеговином, од истока с Турском Албанијом, а од југа с Аустриском Албанијом." Црна Гора је 1835. године административно подијељена на осам области – четири нахије (Катунску, Ријечку, Љешанску и Црмничку) и четири области Брда (Бјелопавлићи, Пипери, Морача и Кучи). На овом простору живјело је 1835. око 80.000 становника, а средином XIX вијека Црна Гора је имала око 100.000 житеља.

Поред значајних резултата у изградњи органа државне власти, митрополит Петар II имао је успјеха и у спољној политици. Његовим трудом потписан је уговор о разграничењу са Аустријом (1841) и неколико уговора о разграничењу и пограничним односима са Херцеговачким пашалуком (1838-1843). Овим међународним уговорима фактички је признат државни суверенитет Црне Горе.

Митрополит Петар II био је посљедњи црногорски владар који је истовремено био црквени и државни поглавар. Његов насљедник Данило Станков, одлучио је да укине традиционални облик владавине у Црној Гори, па је 1852. године ријешио да се Црна Гора прогласи за књажевину, а да њему припадне титула књаза. Ову одлуку прихватила је Русија, а након ње и друге велике силе. У вријеме када долази до установљења књажевске власти (1852), на Балкану постоји независна краљевина Грчка и двије вазалне кнежевине, под врховном султановом влашћу: Србија и Влашка. Истина, Књажевина Црна Гора је међународно званично непризната, али без иједног знака султановог сизеренства над њом.

Књаз Данило је успио и да оствари напредак у спољнополитичкој позицији Црне Горе, захваљујући војничкој побједи у бици на Граховцу (1858). Политичке околности које је створила ова побједа, искористио је да примора велике силе да сазову прву међународну конференцију о Црној Гори. На конференцији у Цариграду, крајем 1858. године, извршено је ново разграничење између Црне Горе и Османског царства, а одлуком конференције Црна Гора је добила нове територије и међународно признату границу са османском државом. Црна Гора је тада добила Граховски крај, Рудине, Ускоке, Жупу Никшићку, Луково, Горње Липово, Горње Васојевиће до Злоречице, Лима и Требачке ријеке, дио Дробњака и Куча.

Државна територија Књажевине Црне Горе износила је сада 4.400 квадратних километара, што је у односу на њену пређашњу површину увећање за око 1.500 квадратних километара. Послије увећања државне територије имала је око 125.000 становника. Црну Гору чинило је око 340 сеоских насеља, а пријестолница Цетиње 1860. године имала је 34 куће и двије улице. Књажевина је имала изграђен апарат власти, са Сенатом као највишом државном институцијом власти послије владара. Сенат је имао судско-административну власт. Формирана је 1854. године и народна војска, са Гардом као елитном јединицом. У држави је на снази био један закон – Законик књаза Данила, које је проглашен 1855. године. Овакву Црну Гору добио је на управу књаз Никола 1860. године.

Књаз Данило није владао дуго. Погинуо је у атентату који је на њега у Котору, извршио политички емигрант Тодор Кадић. Кадић је смртоносни хитац испалио на књаза 31. јула 1860, по старом, односно, 12. августа, по новом календару. У тренутку када се спремао да са которске риве уђе у барку, Кадић је из непосредне близине пуцао у њега. У истрази је рекао да је његова кубура била до врха цијеви напуњена зрнима различитог калибра и да је мало требало па да при слабој видљивости умјесто књаза убије човјека из његове пратње. Наводно је овај човјек имао исту доламу као књаз. У тренутку када се Кадић спремао да пуца, књаз је припалио цигарету, и убица, препознавши књаза захваљујући пламену, вади кубуру и испаљује хитац. Књаз је рањен у лијеву слабину и желудац, а након рањавања остао је при свијести. Убрзо га је прегледао љекар, који закључује да је рана смртоносна. Сјутрадан, 1/13. августа, књаз је почео да губи свијест, а око 20 часова је преминуо. Наредног дана његово тијело је пренесено на Цетиње и 3/15. августа сахрањен је у Цетињском манастиру.

Књаз Данило није имао мушког потомства. Из брака с Даринком Квекић, Српкињом из Трста, с којом се вјенчао јануара 1855. године, имао је кћер Олгу, рођену 1859. године. Немајући мушког насљедника, књаз је, према аустријским подацима, још 1855. године донио декрет у коме се наводи да га у случају смрти насљеђује брат Мирко, а Мирка насљеђује његов син Никола. Прије одласка у Париз, 1857. године, сенаторима је рекао да жели да га у случају смрти наслиједи синовац Никола, са чиме се сагласио и војвода Мирко. Кратко вријеме прије него је издахнуо, поновио је своју ранију одлуку да га на пријестолу наслиједи синовац Никола Мирков.

Истог дана када је црногорски владар сахрањен, Сенат и Народна скупштина су 3. августа 1860. године прогласили његовог синовца Николу Миркова за “књаза и господара Црне Горе”. За разлику од књажевске титуле, “Господар” је традиционална владарска титула у Црној Гори још од времена династије Балшић, с тим што је у вријеме Петровића-Његоша имала другачије значење. У тадашњој терминологији књаз је

поглавар државе, а господар народа. Зато су се Црногорци, за разлику од странаца, свом владару обраћали са “Господаре”.

Нови владар положио је заклетву, обећавајући да ће бити вијеран црногорском народу и да ће се трудити да му прибави уважавање од других народа, а правду и заштиту у сопственој држави. Нови владар имао је 19 година (рођен је 25. септембра/8. октобра 1841. године, на Његушима). Био је једини син војводе Мирка и војвоткиње Стане, рођене Мартиновић. Они су, поред Николе, имали кћер Горду (рођена 1843).

Нови владар живио је у Биљарди, згради коју је за сопствене и државне потребе, 1838. године, подигао митрополит Петар II. Биљарда је била његов двор и имала је 25 просторија – 11 у приземљу и 14 на првом спрату. Тек 1867. године завршена је нова зграда владарске резиденције, у коју ће се књаз и његова породица уселити 1868, а заувијек је напустити 1915. године.